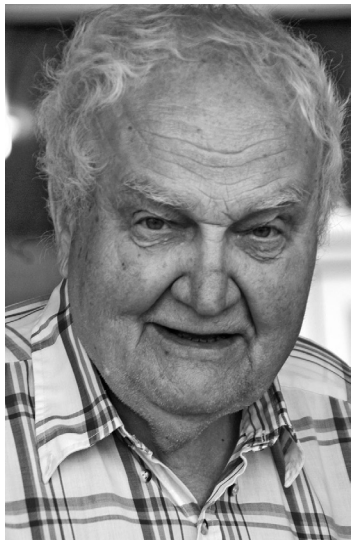

SUUR PEATÜKK INDOEUROPEISTIKAT

IN MEMORIAM VJATŠESLAV VS. IVANOV

(21. VIII 1929 – 7. X 2017)

7. oktoobril 2017 suri Moskvas Vjatšeslav Vs. Ivanov. Indoeuropeistikas ütleb see nimi väga palju, kaasaegses Eestis, paradoksaalne küll, võrdlemisi vähe. Vjatšeslav Vs. Ivanov oli polüglott. Ta oskas kümnetkonda keelt. 1960. aastate Moskvas polnud see sugugi haruldane. Polüglotid olid näiteks ka hili-semad akadeemikud Boriss Serebrennikov (1915–1989), Vladimir Toporov (1928–2005) ja Oleg Trubatšov (1930–2002). Tähelepanu väärt on hoopiski see, mida igaüks oma keelteoskusega peale hakkas. Oleg Trubatšov oli niisugune sõnaloolane, kelle keelise maailma emapuuks oli vene keel. Teda huvitas, kust on slaavlased pärit ja mismoodi on idaslaavlased hargnenud. Need huvid on realiseeritud neljas vormis. Esiteks Max Vasmeri (1886–1962) „Vene keele

etümoloogilise sõnaraamatu” (Heidelberg, 1950–1958) kommenteeritud tõlkena aastail 1964–1973. Teiseks „Slaavi keelte etümoloogiline sõnaraamat. Algslaavi leksika” (1963; 1974–; siiani 40 köidet). Kolmandaks sari „Etümoloogia” (1963–). Ja neljandaks üksikuurimused semantiliste väljade kaupa: hüdronüümid, tehnonüümid jne. Boriss Serebrennikov jäi üldise keeleteaduse ja turkoloogia piirile. Tema uuris Volga-äärseid ja permilaste keeli, kuid paraku pole meil mingit aimu, kui palju ta tegi sealkandis välitöid ning oli üldse suuteline etümoloogias kaasa rääkima. Vladimir Toporov oli filoloogiline universaal. Tema elutööd jääb paljude üksikuurimuste kõrval tähistama preisi keele sõnaraamat (1975–). Algselt pidi see olema neljaköiteline, aga paisus ja koostaja eluajal ilmus viis köidet kuni L-täheni. Sõnaraamat on ajaloolis-etümoloogiline ning õieti ka rekonstruktiivne, sest mälestised preisi keelest on katkendlikud.

Eestis indoeuropeistikat ei õpetata ja õieti oli Paul Ariste viimane, kes teadis, mis see üldse on. See valdkond ongi mitmetähenduslik. Ühes mõttes kuulub indoeuropeistikasse kogu see ala, mis jääb Kesk-Ida ja Atlandi ookeani vahele Aafrikast ning Araabiast põhjemale. Niimoodi saab osutada siiski väga tinglikult, sest näiteks hispaania ja portugali keeled teispool Suurt Lompi on endiselt indoeuroopalikud. Teises mõttes on indoeuropeistika võrdleva keeleteaduse sünonüüm – ehkki võrrelda võib mis tahes keeli. Traditsiooniliselt uurib võrdlev keeleteadus ühes ruumis

„asuvaid” keeli. Geograafiliselt pole keeruleine näidata, milline on indoeuroopa keelte ühine ruum. Probleemiks on, et Euraasia ei ole üksnes indoeuroopa keelte päralt, kusjuures teistsugused keeled pole sugugi marginaalsed. Näiteks Hiinas kõneldakse umbes pooltsadast keelt.

Noil ajal, mil Moskva ülikoolis õppis Vjatšeslav Vs. Ivanov, polnud indoeuropeistika seal ühestki otsast peaaineks. Tollane Moskva vajas orientaliste Araabiast Hiinani ja läänlasi ennekõike romaaniast kuni romaani keelte diasporaani Lõuna-Ameerikas. Jämedalt öeldes otsiti Moskvast oksi, mitte tüve. Tüvi polnuks keeled Kesk-Idast läänemale. Ka mitte keelte võrdlemine. Tüveks oluaks erinevate keelte kokkukuuluvus teatavas faasis, kust alates hakkab iga keel elama omaette elu. Niisiis keelte ajalugu. Selle uurimise raskuspunkti kandis Sankt-Peterburg, kus töötas niisugune universaal nagu Viktor Žirmunski (1891–1971), Johannes Semperi lennukaaslane. Tema töö indoeuropeistikas võtsid kokku monograafia „Saksa dialektoloogia” (1956) ja „Sissejuhatus germaani keelte võrdlev-ajaloolisse uurimisse” (1964). Nende järgi Vjatšeslav Vs. Ivanov indoeuropeistikat õppida ei võinud, sest nende ilmumise ajaks oli tal ülikooliharidus juba käes. Emakeeles sai ta lugeda 1938. aastal avaldatud tõlget Antoine Meillet’ monograafiast „Sissejuhatus indoeuroopa keelte võrdlemisse” (1903). Võib arvata, et Vjatšeslav Vs. Ivanovi haridus komparativistikas oligi ennekõike prantsuse päritolu, sest inglased polnud näidata ette midagi ja sakslased olid sõjajärgses Moskvast ebasoovitavad. Seevastu oli prantslastel näiteks Émile Benveniste (1902–1976), kelle uurimus indoeurooplaste nimisõnade ajaloo kohta ilmus juba 1936. Prantsuse komparativistika polnud siis häälikulooline ega õieti mitte ka indoeuroopalik kuni Vaikse ookeanini. See oli grammatiline ning selle geograafiliseks keskpunktiks oli Kreeka ehk mastaapsemalt Balkan. See teeb aru-

saadavaks, miks ka Vjatšeslav Vs. Ivanov mõtles Balkani-keskselt ja hakkas seal liikuma idamale (ega mitte vastupidi). Balkanistikat õpetas Moskva ülikoolis tollal professor Samuel Bernstein (1910–1997), kes oli profiililt slavist ja kitsamalt bulgarist – või ka karpatoloog. Vjatšeslav Vs. Ivanov teda kuulama ei pidanud, aga küllap ta kuulas.

Võiksime siis öelda, et Vjatšeslav Vs. Ivanov oli laiapõhjalise haridusega indoeuroopeist, kes võis kirjutada neist keelist mida tahes vaadatuna Euroopa poolt, ent saades aru, et on vaja näha ka keeleilma teispool Kesk-Ida ja Uraale. Ta ei olnud nostraatik. Ta oligi indoeuroopeist rõhuasetusega idaslaavi ja balti keelte suhetel, iseäranis läti keelele. *Idaslaavi* tähendab siin mitte kooliõpikulist jaotust „vene-ukraina-valgevene”, vaid algslaavi keele seda areaali, kus hilisemad idaslaavi keeled on tekkinud. Olemata deskriptiivne, oli ta ennekõike aktsentoloog, grammatik ja tüpoloog, kes valis oma lähtekohaks tegusõna. Verbi mitte rektiivses funktsioonis, vaid sõltuvalt sellest, kas ta on sihiline või mitte ja mismoodi see aluskeeles häälikuliselt avaldub. Sellele teemale oli pühendatud tema doktoritöö „Slaavi, balti ja varase ühisbalkani tegusõna. Indoeuroopalikud lätted” (Moskva, 1981) koos uurimustega, mis seda ette valmistasid. Töö sisuks ei olnud „ideaalse algverbi” rekonstrueerimine. Olnuks see nii, vedanuks see ta libedale, sest tekkinuks uuesti järgmine küsimus: kas indoeuroopa algkeel ehk piltlikult öeldes keele see faas, milles kõik said maailma asjadest aru ühe ja sama keele piires, on rekonstrueeritav kuni esimese tõestatud keeleni või saab seal minna ajas veelgi tagasi. Heti keel on dokumenteeritud, kõik enne seda on hüpoteetiline. Vjatšeslav Vs. Ivanov uuris selles vallas kolme fundamentaalset tegusõna, nimelt *olema*, *sööma* ja *minema* ning niisugust kategooriat nagu supletiivsus ehk sõnatüve muutumine (nt *hea* : *parem*). Vjatšeslav Vs. Ivanov jälgiski seda, mismoodi sai sõnatüvi muutuda, mitte seda,

miks. Teda huvitasid paralleelid, mitte kausaalsus. Kausaalsus seisnenuks küsimuses, mismoodi tekib tegusõnas passiivsus, aga Ivanov ei mõelnud süntaktiliselt. Tema käsitles oli oluline, kuidas sõna annab edasi tegevust. Ta ei kasutanud parameetrit „modaalsus”, küll aga paradigmat „injunktiiv”, mille sisuks on kavatsuslikkus. Temporaalselt seega „kesktulevik”.

Autori sõnade järgi valmis tema doktoritöö kevadsuvel 1979 mõne kuuga. See on mõeldav. Kuid nendele kuudele eelnes siiski mitu aastakümnet, sest Vjatšeslav Vs. Ivanovi esimene uurimus ehk tema kandidaaditöö autoreferaat ilmus juba 1955. See ja sellest hargnev oli pühendatud heti keelele. Niisiis lähenes Vjatšeslav Vs. Ivanov indoeuroopa keeltele mitte tüpoloogiliselt, vaid ajalooliselt ja mitte kui süntaktik, vaid kui morfoloog. Heti keel juhatas teda *indoiranica*'sse ehk indoeuroopa keelte eestuppa väga umbmäärase asukohaga Anatoolias. Vedava idee poolest oligi ta anatolist, kelle jaoks oli Indo-Euroopa liiga suur, ent Väike-Aasia paras. Kusjuures sealtki ei võtnud ta igat keelt, näiteks armeenlaste oma.

1950. aastate Moskvas olid lingvistikakeskused hajutatud. Kõige nõrgem neist oli NSVL TA Keeleteaduse Instituut, kõige innovatiivsem see nurgatagune, kuhu kinnitus masintõlge koos keelte struktuuri uurimisega. Vjatšeslav Vs. Ivanov sai katusealuse NSVL TA Slavistika ja Balkanistika Instituudis, kus ta aastail 1961–1989 juhatas struktuurse tüpologia sektorit. See koht lubas uurida kõike – mida Vjatšeslav Vs. Ivanov ka tegi. Muuhulgas algatas ta seal sarja „Balti-slaavi uurimused” (1972–2014), mida on ilmunud 19 köidet. Üheks selle sarja teljeks on indoeuroopa keelte aktsentoloogia. Ent ta ise pöördus hoopis teisemasse, kujunedes semiootika üheks liidriks. Tollane semiootika oli mitmekihiline, aga üldiselt vastuvoolne. Miks? Kõige labasemalt öeldes eitas semiootika tunnetuslikus käitumises jäika determinismi. Sellest siis ka

Vjatšeslav Vs. Ivanovi huvi uurida näiteks pimekurtide teadvust kui kognitiivset miinimumi. Marksistlikust vaatekohast lähtudes pidi inimene olema normaalne nagu kõrgem loom. Semiootilisest vaatekohast polnud keegi niisugust normi kehtestanud. Semiootika osutus teisitimõtlemiseks. Juri Lotman valis selle aluseks kunstilise ja, kitsendaksin, ühtlasi kanoonilise teksti, Vjatšeslav Vs. Ivanov võttis selleks aga mütoloogilise kujutluspildi. Vahe seisneb selles, et kunstiline tekst on autoripärane, mütoloogiline tekst seevastu kollektiivne. Asjaomased uurimused on avaldatud pikas reas artiklites ja köidetes, millest ma seaksin esikohale koos Georgia akadeemiku Thamaz Gamkrelidzega (sünd 1929) kirjutatud kaheköitelise „Indoeuroopa keel ja indoeurooplased” (1984, ingl k 1994).

Vjatšeslav Vs. Ivanov oli semiootikas Tartu–Moskva koolkonna üks sealpoolseid juhte. Nagu Juri Lotmanil Tartus, oli ka temal Moskvas vastas väga tugev sein, mida andis murendada. Kui tugev? Tallinnas oli kirjastuse Eesti Raamat kauaaegne peatoimetaja Aksel Tamm leppinud kokku, et eesti keelde tõlgitakse ukrainlase Mihhail Hrapštšenko (1904–1986) n-ö monograafia „Kirjaniku isikupära ja kirjanduse areng” (1970, e k 1984). Minu õppejõuajal oli selle ...graaafia lehitseminegi karmilt keelatud. Ent Moskvas oli Hrapštšenko autoriteet, mistap Vjatšeslav Vs. Ivanovil puudus võim seada indoeuropeistlik mõtlemisviis au sisse. Semiootikaga sai tegelda nurga alt.

Vjatšeslav Vs. Ivanov teadis Paul Ariste artikleid baltistikast ja tundis teda isiklikult. Ta oli Jaak Põldmäe kandidaaditöö juhendaja, kes soovis väga, et see tunnistataks doktoritöö vääriliseks. Kaudu uurimused heti keelest oli ta Jaan Puhveli distsiplinaarne kolleeg. Kuid kõigepealt, kui lugeda tema uurimusi, oli ta sädelev. Ehtne Kolumbus.

PEETER OLESK